

TÓTH SÁNDOR MÁTÉ*

„Minősített adatok” nyilvánosságra hozása egy neolatin kiseposzban – Pray György *Taurunum* című művének történelmi forrásairól

A Habsburg Birodalom és Oroszország között 1781-ben megkötött egyezmény Törökország felosztásáról hosszas diplomáciai lavírozás eredménye volt, amely során a két nagyhatalom szövetségest keresett terjeszkedési terveinek megvalósításához. II. Katalin cárnő (1762–1796) elsődlegesen a Krím-félszigetet, illetve a Fekete-tenger északi medencéjét szerette volna hatalma alá vonni, hosszabb távon pedig Törökország teljes európai érdekeltségének felszámolását tűzte ki célként. Bár a katonai babérokra vágyó II. József császár (1765–1790) legszívesebben nyugati irányba gyarapította volna birodalmát, azonban erre bárminemű törekvése azonnal az egyensúlypolitikára hivatkozó európai hatalmak rosszállását váltotta ki. Így – jobb lehetőség híján – kecsegtető volt számára, hogy, amennyiben a törököket kétfrontos háborúra kényszerítve katonailag támogattja Oroszországot, lehetősége nyílik a balkáni terjeszkedésre.¹

Az egyezség értelmében Törökország felosztása esetén a Habsburg Birodalom Szerbiára, Boszniára és Havasalföldre tarthatott volna számot. Az udvar, hogy jogi alapot szerezzen e területek bekebelezésére (elsősorban Nyugat-Európa felé igazolva szándékának jogosságát), utasította a Magyar Királyi Kamarát, hogy történelmi dokumentumok alapján mutassa ki a Magyar Királyság jogigényét e területekre, sőt meghagyta, hogy a levéltári vizsgálatokat terjessze ki Moldvára, Besszarábiára és Bulgáriára, valamint a József által leginkább vágyott Dalmáciára és az Adriai-tengerre.² Élvezve az udvar, kü-

* PhD, nyelvtanár, SZTE ÁJTK Római Jogi Tanszék

¹ II. József külpolitikájáról és a formálódó orosz szövetségről részletesen lásd például DONNERT, ERICH: *Joseph II. und Katharina II. Ein Beitrag zu Österreichs Russland- und Orientpolitik 1780 bis 1790*. In: Richard Georg Plaschka et al. (Hrsg.): *Österreich im Europa der Aufklärung. Kontinuität und Zäsur in Europa zur Zeit Maria Theresias und Josephs II.* Band 1. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien, 1985. 575–592. pp. RÉDVAY ISTVÁN: *II. József török háborúja (1788–1790) I–II*. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 1942. 15–20. pp. ZACHAR JÓZSEF: *Csaták, hadvezérek, katonák a XVIII. században*. Tankönyvkiadó. Budapest, 1990. 241. p. HOCHEDLINGER, MICHAEL: *Krise und Wiederherstellung. Österreichische Großmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution“ 1787–1791*. Duncker & Humblot. Berlin, 2000. 106–109. pp., 120–122. pp.

² LISCHERONG GÁSPÁR: *Pray György élete és munkái*. Pray Rendtörténetirő [sic!] Munkaközösség. Budapest, 1937. 95. p.

lönösen Wenzel Anton von Kaunitz (1711–1794) államkancellár bizalmát és megbecsülését, a jezsuita rend feloszlata óta udvari történétíróként (*historiographus regius*) működő Pray Györgynek (1723–1801) jutott a feladat, hogy előbb Dalmáciára, majd a többi melléktartományra kidolgozza a magyarok jogigényét. Pray Kaunitz közbenjárásának köszönhetően engedélyt kapott gróf Nicky Kristóf (1725–1787) helytartótanács- és kamarafőnöktől, hogy hozzáférhessen az udvari kamarai levéltár titkos anyagához is. Nicky először vonakodott, aggódott ugyanis, hogy olyan dokumentumok is napvilágot láthatnak, amelyek nem szolgálják az udvar érdekeit, sőt akár diplomáciai bonyodalomhoz is vezethetnek, így megeskette, hogy az óvintézkedéseket szigorúan betartja és semmit sem jelentet meg nyomtatásban kutatási eredményeiből.³ Az udvari történétíró ugyan erre ígéretet tett, de – mint majd látni fogjuk – szavát nem tartotta meg maradéktalanul.

Pray kellő alaposággal teljesítette az udvari megbízást. 1786 tavaszán küldte el az államkancellárnak dolgozata első részének tisztázatát *Commentatio historica qua Regibus Hungariae jus in Dalmatiam et mare Adriaticum competere ostenditur* címmel.⁴ 1786 végére elkészült a Boszniára, Szerbiára, valamint Bulgáriára vonatkozó munka (*Commentatio historica de iure Regum Hungariae in Bosniam, Serviam et Bulgariam*),⁵ majd 1787 júliusára a dolgozat Moldvára, Havasalföldre és Besszarábiára vonatkozó harmadik része *Commentatio historica de iure Regum Hungariae in Moldaviam, Valachiam et Bessarabiam*⁶ címmel.⁷ Bécs ugyanakkor arra is rádöbrent, legalább akkora kárt okozhatnak e dolgozatok a Habsburgoknak, mint amekkora haszonra számítottak, ha a magyarok tudatára ébrednek, hogy II. József a magyar királyok jogán szándékozik gyarapítani birodalmát. Így, foganatosítva Niczky gróf óvintézkedéseit – amelyekkel immáron Kaunitz is egyetértett –, Pray kutatási eredményeit nem nyomtatták ki, hanem kéziratot

³ THALLÓCZY LAJOS: *Pray György, s a magyar korona melléktartományai*. Századok (22)1888, 523–528. pp. LISCHERONG 1937, 95–96. pp. BÁTHORY ORSOLYA: *Pray György Epitome Rerum sub Josepho II. Leopoldo II. et Francisco I. regibus Hungariae gestarum című műve (bevezető tanulmány és szövegközlés)*. Doktori értekezés. Kézirat. Debreceni Egyetem BTK, 2009. 9. p.

⁴ A kézirat eredeti példánya a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Handschriftenabteilung, W 512 jelzete alatt található. A Böhm-féle katalógusban az 1011-es számot viseli. Vö. BÖHM, CONSTANTIN EDLER VON: *Die Handschriften des kaiserlichen und königlichen Haus-, Hof- und Staatsarchivs*. Wien, 1873. 279. p. Pray e munkájáról bővebben lásd THALLÓCZY 1888, 529–530. pp. Pray munkájának legfontosabb megállapításait Lischerong foglalja össze: LISCHERONG 1937, 96–97 pp. Báthory felhívja a figyelmet, hogy a mű fogalmazványai megtalálhatóak az ELTE Egyetemi Könyvtárának Kézirattárában. Vö. BÁTHORY 2009, 25. lj.

⁵ THALLÓCZY 1888, 530 p. LISCHERONG 1937, 98. p. Báthory Orsolya szerint az eredeti kézirat a HHStA, Handschriftenabteilung, W 179 jelzet alatt található, míg másodpéldánya a Magyar Országos Levéltárban (I 7, 67. kötet); vö. BÁTHORY 2009, 27. lj. A fellelhető példányok azonban további ellenőrzést kívánnak, ugyanis a bécsi levéltárban nem találtuk a hivatkozott kéziratot, valamint a HHStA katalógusa szerint Pray W 179-es jelzetű nevezett munkája ma a MOL fentebb említett jelzetén lelhető fel. Mindezek alapján tehát fennáll a lehetőség, hogy a Bécsben és a Budapesten lévő kézirat egy és ugyanaz a példány. A Böhm-féle katalógusban a 305-ös szám alatt található. Vö. BÖHM 1873, 108. p.

⁶ HHStA, Handschriftenabteilung, W 180. Vö. BÁTHORY 2009, 27. lj. A Böhm-féle katalógusban a 305-ös szám alatt található. Vö. BÖHM 1873, 108. p. Thallóczy és Lischerong egyaránt sokkal szűkszavúbb a munka utóbbi két részét illetően, mint a Dalmáciára vonatkozó résznél. Thallóczy leírja a kötetek szerkezeti felépítését, valamint lábjegyzetben közli a két munka bevezetőjét. L. THALLÓCZY 1888, 531. p. LISCHERONG 1937, 98. p.

⁷ Báthory megjegyzi, hogy – a mű fentebb említett fogalmazványai mellett – az ELTE Egyetemi Könyvtárának Kézirattárában további kézirati példányok lelhetőek fel, például G 127 jelzet alatt a munka második és harmadik részének Schönvisner István (1738–1818), Pray hagyatékának gondozója által készített másolatai. L. BÁTHORY 2009, 28. lj.

formában a titkos levéltárba zárták.⁸ Az összesen mintegy négyszáz oldalra rúgó (röviden csak *Commentarius*oknak nevezett) kéziratos kancelláriai tisztázat mindhárom kötetének első fele egy rövid bevezető után egy több fejezetre (paragrafusra) felosztott történeti összefoglalást tartalmaz. A paragrafusokhoz a legtöbb esetben lábjegyzetek is kapcsolódnak, kisebb részt rövid magyarázatokkal, nagyobb részt a szövegben nem említett fontosabb források megjelölésével. A kötetek második felében pedig mellékletként a történeti összefoglalókat alátámasztó, a Pray által legfontosabbnak tartott, részben vagy egészben bemásolt történeti dokumentumok kaptak helyet.⁹

Minden szigor ellenére azonban már a 19. század első felében több kivonat és átdolgozás forgott közkézben, amelyek közül talán a legismertebb kiadás Fejér György *Commentarii historici de Bosniae, Serviae, ac Bulgariae, tum Valachiae, Moldaviae ac Bessarabiae cum Regno Hungariae nexu, quos scripsit Georgius Pray, historiographus Regni* (Budae, 1837) címmel kiadott változata. Fejér a pesti egyetem kéziratai között Pray eredeti, még letisztázatlan iratait találta meg, amelyek azonban a történetíró monográfusa, Thallóczy Lajos szerint nem teljesen egyeznek meg a Kaunitzknak átadott tisztázattal. Ugyanis egyrészt több oklevél hiányzik belőle, amit Pray csak a tisztázatba épített bele, illetve maga Fejér is kihagyott néhány dokumentumot, amelyeket már előtte közölt a szintén általa szerkesztett *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (1827–1844) köteteiben. Másrészt vannak olyan forrásanyagok is, amelyeket Pray a tisztázatban végül nem közölt.¹⁰ Így Fejér, míg a leíró részt (bár, mint mondtuk, nem a letisztázott példányból dolgozott) viszonylag szöveghűen közli, addig a mellékleteket illetően erősen szelektál.

Pray György szintén udvari történetírói feladatainak tett eleget, amikor 1789 októberére megírta *Taurunum (Taurunum auspiciis Iosephi II. Aug. Recuperatum, Pest, 1789)* című kiseposzát. A mű célja az volt, hogy II. József 1787-ben (ténylegesen 1788-ban) megindult, majd osztrák-magyar részről az 1791-es szisztovói békével záruló törökök elleni háborúját propagálja és történetileg igazolja elsősorban a magyarok számára annak jogosságát, valamint szükségszerűségét. A török ellenségkép ugyanis a 18. század második felében az Oszmán Birodalom fokozatos gyengülésével egyre jobban elhalványult, mivel a század végére már csak a déli végek lakóinak nyugalalmát zavarták meg időről időre török portyák. Ugyanakkor az elhúzódó háború, illetve a gyors és látványos sikerek elmaradása nemcsak a hadművelési területté vált vidékek lakóit érintették, hanem a hadjáratok a magyar nemességet is megbolygatták, ugyanis az udvar által elrendelt sorozások és rekvirálások az országgyűlés összehívása nélkül, tehát a rendi felfogás szerint törvénytelenül történtek.¹¹ 1789. szeptember 10-én azonban – mintegy másfél

⁸ THALLÓCZY 1888, 532. p. LISCHERONG 1937, 99. p.

⁹ Pray titkos császári megbízásáról és a *Commentarius*okról még lásd TÓTH SÁNDOR MÁTÉ: *Irodalmi köntösbe rejtett történelem(?) Pray György Taurunum című kiseposzának szövegszintjei*. In: Kasza Péter – Kiss Farkas Gábor – Molnár Dávid (szerk.): *Scientiarum miscellanea*. Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarország a 15–18. században. Lazi Könyvkiadó. Szeged, 2017. 162–166. pp.

¹⁰ A cím alapján feltűnhet, hogy a Dalmáciáról szóló munka teljesen hiányzik ebből a kiadásból, ennek oka mindössze annyi, hogy Fejér már a *Codex Diplomaticus* IX. kötetében közölte a megtalált eredeti, letisztázatlan iratokat. Vö. THALLÓCZY 1888, 532. p., 2. lj.

¹¹ SZÖRÉNYI LÁSZLÓ: *Pray György történetírása és alkalmi költészete*. In: Szörényi László: *Önfilozhattyú. Irodalomtörténeti rejtélyek*. Balassi. Budapest, 2010. 161. p.

éves várakozás után – végre megindult Belgrád ostroma, amelynek október 9-i bevétele II. József törökök elleni háborújának legfényesebb győzelme lett.

Az ostrom megindításával az exjezsuita történetíró számára is adott volt a téma, hogy mivel lehet a leginkább elfogadtatni József háborúját. Belgrád (Nándorfehérvár) magyar történeti hagyományai és szimbolikája ugyanis olyannyira élénken élt az emlékezetben, hogy alkalmasnak mutatkozott arra, hogy a kiváltságaiban sértett, *nemzeti*-rendi történeti tudattal rendelkező nemességet is megnyerje. Pray ehhez a legmegfelelőbb formának a történelmi (kis)eposzt látta, amelyben a neolatin irodalmi hagyományok eszköztárát felvonultatva, allegorikus és fiktív elemekkel átszőve tekinti végig Nándorfehérvár-Belgrád, azaz *Taurunum*¹² kapcsolatát a középkori Magyar Királysággal, valamint a pogány török elleni harcokban játszott szerepét és hagyományát a középkortól II. József koráig, megteremtve ezzel a folytonosságot a középkori és a Habsburg Birodalomba betagozódott Magyarország között. A kiséposzban a *nemzeti-aulikus* történelemszemlélet¹³ nyilvánul meg, amikor Pray a magyar érdemek kidomborítására helyezi a hangsúlyt, továbbá amikor a mű két csúcspontjaként az 1456-os, illetve az 1717-es ostromot jeleníti meg, valamint hőseposzi eszközökkel heroizálja Hunyadi János (1407 k. –1456) és Savoyai Jenő (1663–1736) tábornagy alakját. Ezzel nemcsak párhuzamba állítja a két hadvezér, valamint az 1789-es sikeres belgrádi ostrom után ünnepeelt tábornagy, Ernst Gideon Freiherr von Laudon (vagy Loudon, 1717–1790) alakját, hanem a törökök elleni harcon keresztül rámutat a Hunyadiak kora és a Habsburg uralom alatt lévő Magyarország közötti kapcsolatra. Pray célja mindezzel természetesen propagandisztikus, nevezetesen az, hogy 17–18. század visszafoglaló háborúinak hőseit és Laudont a magyar hősök közé, valamint József uralkodásának időszakát a magyar történelem dicső korszakaihoz emelje és összekapcsolja azokat. A török elleni harc hagyományainak felelevenítése a háború legitimálása mellett nemcsak arra nyújtott lehetőséget, hogy a hadjáratokkal kapcsolatos rendi sérelmekről elterelje a figyelmet, hanem esetleg a rendi hagyományokat sértő más reformokról is.

A reflexív költészet jegyeit mutató kiséposz rétorikai és poétikai eszközökkel felékesített, *históriát* (valós elemeket) és *fabulát* (fiktív elemeket) felvonultató, 885 hexameterből¹⁴ álló főszövege huszonegy bekezdésre tagolt fejezetre oszlik, amelyben a tö-

¹² *Taurunum* voltaképpen a Száva tulsó partján álló Zimony várának volt a latin neve, viszont a középkortól kezdve *Taurunum* alatt többnyire Belgrádot értették. E jelölés sokkal általánosabbá vált az ókori latin *Singidunum* elnevezésnél. Zimonyt latinul általában *Zemlenként* említik a német *Semlin* név alapján. Szabó Pál monográfiájában alaposan körüljárja a *Taurunum-kérdést*, illetve a Belgrádra használatos más elnevezéseket: SZABÓ PÁL: *1440: Nándorfehérvár első oszmán-török ostroma és előzményei*. Areiön Kulturális Egyesület. Szeged, 2015. 180–183. pp.

¹³ E szerint a Habsburg uralkodók mint *nemzeti* királyok uralkodnak Magyarországon, azonban *nemzeti* voltak nem származásukban keresendő, hanem Magyarorszáért véghez vitt tetteikben, amelynek fontos része a középkori Magyar Királyság fénykorát idéző pogányellenes harcok a kereszténység védelmében. E helyütt csak megjegyezni van lehetőségünk, hogy e *nemzeti-aulikus* történelemszemlélet jellemzői feltűnően egybecsengenek az *indigenatus* feltételeivel. Ahogy honpolgárrá is úgy válhatott valaki, hogy a haza, a nemzet, a király, illetve a Szent Korona érdekében valamilyen kiemelkedő tettet hajt végre, ugyanúgy válhatott az idegen uralkodó és az idegen hadvezér magyarrá (*nemzetivé*).

¹⁴ Szörényi László 917 hexametert számolt. Vö. SZÖRÉNYI 2010, 163. p. Ehhez szeretnénk megjegyezni, hogy tudomásunk szerint a kiséposznak egyetlen, a Weingand János Mihály (†1802) által Pesten, 1789-ben megjelentetett kiadása létezik. A fellelhető példányok e kiadásnak másodpéldányai (ahogy az általunk használt is). Továbbá természetesen ellenőriztük példányunk teljességét is.

rök rabságban sínylódó, Szerbiát megtestesítő *Servia* nimfa és *Savus* (azaz a Száva folyó) beszélgetésük közben idézik fel a törökök ellen vívott hajdani nagy csatákat. Majd hirtelen megjelenik *Pannonis* nimfa, aki jóslatként ismerteti az 1788-as, valamint az 1789-es év hadi eseményeit, a látomás végén pedig felfedi Belgrád visszafoglalását. A reménnyel teli *Servia* nimfa ezek után hosszú elbeszélésbe kezd, amelynek során megismerjük Belgrád történetének viszontagságos évszázadait – természetesen elsősorban magyar szempontból.¹⁵

A neolatin hagyományoknak megfelelően azonban a kiséposz lehetőséget biztosított a szerzőnek arra is, hogy művét prózai (csak *historiát* tartalmazó) jegyzetekkel lássa el.¹⁶ A költői főszöveg valós elemeit összesen nyolcvannyalc hosszabb-rövidebb lábjegyzet magyarázza, amelyek összességében meghaladják a verssorok terjedelmét. E nyolcvannyalc lábjegyzetből mindössze kettő az, ami legalább részben nem történelmi-földrajzi, esetleg etimológiai tárgyú. A többi nyolcvanhat lábjegyzet részben levéltári dokumentumokon alapuló magyarázatokkal, értelmezésekkel egészíti ki például Belgrád és Szerbia középkori és újkori történetét, beleértve a hadtörténeti, gazdaságtörténeti, művelődéstörténeti és a várostörténeti vonatkozásokat is. Prayt a kiséposz megírásánál valószínűleg erősen motiválhatta az is, hogy felhasználhatta a melléktartományokra vonatkozó kutatási eredményeit – megszegve, vagy legalábbis szabadon értelmezve ezzel titoktartási esküjét –, amelynek kéziratosszfoglalóit az udvari kancellária gondosan elzárta az illetéktelen szemek elől. Természetesen a titkos császári megbízás során feltárt dokumentumok mindegyikét, illetve a munka közben szerzett minden ismeretét nem építhette bele a költeménybe és annak jegyzeteibe. Egyrészt a műfaji sajátosságok és a mű célja, célközönsége miatt muszáj volt válogatnia, kivonatolnia – ez egyértelműen ki is tűnik, ha a *Taurunum* és a *Commentarius* egyes szöveghelyeit összehasonlítjuk, valamint néha maga Pray is megjegyzi, hogy szólhatna még bővebben is, ha ez (mármint a kiséposz, illetve annak lábjegyzetei) erre alkalmas hely lenne. Másrészt a kutatás bizalmas jellege, illetve a titoktartásra tett eskü miatt is talán igyekezett óvatosabb lenni, bár a végeredmény ez esetben azt bizonyítja, hogy a kutatásait publikálni kívánó tudós felülkerekedett benne, hiszen szembevetendő, hogy nem elhanyagolható mennyiségű és terjedelmű jegyzet vonatkozik a melléktartományok történetére. Tehát Pray próbálta kihasználni a lehetőséget és minél több információt a nyilvánosság elé tárni. Arról, hogy vajon kutatási eredményeit milyen szempontok alapján kivonatolta, illetve mennyire tartotta elengedhetetlennek a propagandisztikus cél elérése érdekében a lábjegyzetekben közölt ismeretek mindegyikét, nehéz lenne teljes mértékben helytálló megállapítást tenni, talán egyrészt a török háború és Belgrád jelentőségének szempontjából a fontosnak, másrészt az érdekesnek tartott információkat igyekezett megosztani. Belgrád történetét illetően természetesen a *Commentariusok* Szerbiára vonatkozó része a releváns, de Pray a főszövegben más melléktartományok említésével lehetőséget teremtett magának arra is, hogy kutatásainak ezekre vonatkozó eredményeit is felhasználja. Így, érthető módon, a legtöbb lábjegyzet középkori témájú, hiszen Pray a

¹⁵ A főszöveg bővebb tartalmi ismertetését lásd SZÖRÉNYI 2010, 163–167. pp.

¹⁶ A *reflexív-önreflexív* költői attitűdről, a kor *litterae*-fogalmáról, illetve a neolatin költészet más sajátosságairól további szakirodalommal lásd TÓTH SÁNDOR MÁTÉ: *Uralkodók, hadvezérek, csaták. Történelmi témák a 18. századi magyarországi neolatin költészetben*. In: Békés Enikő – Kasza Péter – Lengyel Réka (szerk.): *Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15–18. századi Magyarországon*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet. Budapest, 2015. 187–189. pp. TÓTH 2017, 160–162. pp.

magyar királyi jogigény igazolásához elsősorban a 12–16. századra vonatkozóan végzett forrásfeltáró munkát. Emellett a lábjegyzetek a jelen (és a közelmúlt) eseményeire is reflektálnak. Ugyan e kiegészítések már nem a *Commentarius*okban összegzett kutatásokon alapulnak, vagy legalábbis nem lehetők fel az összefoglalókban, legfeljebb néhány zárógondolat erejéig,¹⁷ de azért nem lehet kétségünk Praynak a 17–18. századra vonatkozó történelmi felkészültségét, illetve jelenének eseményeiben való jártasságát illetően sem. E lábjegyzetek például ugyanúgy tájékoztatják az olvasót a korábbi törökellenes visszafoglaló háborúkról, vagy Savoyai Jenő érdemeiről, mint II. József török háborújának eseményeiről, de Futaki gróf Hadik András (1710–1790) tábornagról vagy Laudonról is olvashatunk információkat. A különbségeket a lábjegyzetek terjedelmében is tapasztalhatjuk, hiszen a 17–18. századhoz a legtöbb esetben lényegesen rövidebb kiegészítéseket fűz, míg a melléktartományok történetéhez kapcsolódó magyarázatok esetében meglehetősen terjedelmes jegyzeteket találunk.

Pray kiséposza az ostrom után nem sokáig váratt magára. Belgrád vára október 8-án kapitulált (az oszmán védők október 9-én vonultak ki), és a mű még ez évben megjelent. Sőt Tertina Mihály (1750 k. –1808) lapszerkesztő-tanár-költő 1790-ben kiadott, szintén a neolatin hagyományokat követő *Carmen epicum* című művében lényeges információt találunk a kiséposz kiadásáról. A költemény, amely Laudon 1789. december 20-án tartott, a belgrádi győzelmet ünneplő pesti diadalmenetének alkalmából született, ugyanis a tizedik lábjegyzetben megemlíti, hogy Pray Hadik Andrásához is eljuttatta a kiséposz egy példányát, aki egy latin nyelvű levélben, amelyet októberi keltezéssel küldött el, fejezte ki köszönetét az udvari történetírónak, amiért nem feledkezett meg róla.¹⁸ E köszönetnyilvánítás Tertinához is eljutott, aki szintén e lábjegyzetben – hogy (ahogy fogalmaz) maga is hozzájáruljon a magyar tábornagy halhatatlanságához – közli Hadik levelét:

¹⁷ Legalábbis Szerbia esetében. Pontosításként annyit megjegyeznénk, hogy melléktartományoként természetesen változó, hogy Pray a jogigény kimutatásához mely korszakok dokumentumaira helyezi a hangsúlyt.

¹⁸ L. TÓTH SÁNDOR ATTILA: *Tertina Mihály, a lapszerkesztő és a latin poéta II. A neolatin versköltő*. Gradus ad Parnassum. Szeged, 2013. 77. p. Vö. TERTINA MIHÁLY: *Latin nyelvű költeményei*. Tóth Sándor Attila–Tóth Sándor Máté (kiad.). Gradus ad Parnassum, Szeged, 2011. 53. p., 10. l. a *Taurunum*ra vonatkozó résznél. A költemény elküldését és Hadik dicsérő levelét Lischerong Gáspár is megemlíti: LISCHERONG 1937, 114. p. Hadik eszerint már Belgrád bevételének a hónapjában a kezében tarthatta a kiséposzt, Pray tehát rendkívül gyorsan készülhetett el művével. Lischerong Gáspár a fentebbi helyen meg is említi, hogy még el sem terjedt Belgrád elfoglalásának híre, Pray már hirdeti a dicsőséget. E megjegyzésben talán az a feltételezés is benne van, hogy az udvari történetíró már korábban – például az ostrom kezdetén – nekiláthatott a költeménynek. Lischerong Gáspár idéz továbbá egy ezen élcelődő, a *Taurunum* megjelenésére írt epigrammát, amit Lischerong Pray egy meg nem nevezett barátjának tulajdonít. Pray életrajzírója az epigrammát a SCHEDIUS LAJOS (1768–1847) által kiadott *Zeitschrift von und für Ungarn* I. kötetének (1802) 410. lapján találta. *Jam senior Gedeon Tauruni moenia coepit, Jam senior Prayus moenia capta canit. Ille, licet senior, miro est in bella vigore: Hic senior vena carminibusque viget. Non potuit maior Taurunum evertere ductor, Non melior vates fata referre ducis*. Fordításunkban: *Az öreg Laudon már hozzáfogott Taurunum falaihoz, az öreg Pray már az elfoglalt falakról énekel. Az, jóllehet öreg, rendkívüli életerővel viseli a háborúkat, emez öreg szellemi frissességére és verseire nézve van ereje teljében. Nem foglalthatta el nagyobb vezér Taurunumot, nem beszélhetett el jobb költő a vezér végzetét*. Az epigrammához két lábjegyzet is kapcsolódik, amelyek megjegyzik – talán nehogy valaki sértésnek gondolja a többször megismételt *senior* jelzőt –, hogy Laudon 74 éves, Pray 66 éves volt ekkor. Az élcet viszont (a második sor mellett) a vers utolsó sorában a *vates* (amelyet akár jósnak, prófétának is fordíthatnánk), illetve a *fata* szavak jelentik, amelyek tehát tréfásan arra utalnának, hogy Pray már előre megírta a győzelem előtt tisztelgő kiséposzt. (Lischerong közlésében két hibát is találunk, amelyeket az 1802-es kiadásnak megfelelően emendáltunk. Lischerongnál az első sorban *Taurini* áll a *Tauruni* helyett, a negyedik sor végén pedig *ductor* a *ductor* helyett.)

Admodum Reverende Domine, mihi plurimam colende!

Redditum est mihi Poemation, quod ex occasione recuperati Taurini [sic!] in gloriosam memoriam facti elegantissimo Vergilii calamo (cuius spiritum totum opus usquequaque redolet) Admodum reverenda Dominatio Vestra concinnavit, ac eiusdem exemplari me quoque honorare dignata est.

Multum debent sane Res Litterariae tanto Viro, cuius indefesso labore omnia Gentis facta et vicissitudines ab origine usque in nostram aetatem ex sparsis documentis in pulcherrimum ordinem redacta existunt.

Accedet tamen hoc elegantissimo opere magnum accrementum cumulatis iam meritis, et intertextet novum ramum Lauro dignissimo capiti promerito.

Ego vero debitas pro hoc munere agens, peculiari consideratione maneo

Adm. Rev. Dom. Vestrae

*Ad Obsequia Paratissimus Servus
Comes Andreas Hadik m. p.*¹⁹

Jelen tanulmány keretei között természetesen nincs mód a teljes kiséposz értelmező-elemző bemutatására, így a továbbiakban a jegyzetek szövegeire szeretnénk koncentrálni. Egyrészt néhány lábjegyzet példáján keresztül bizonyítani kívánjuk a kapcsolatot a *Commentariusok* és a *Taurunum* között, másrészt kísérletet teszünk átfogó képet adni Pray Györgynek a *Taurunum*ban használt forrásairól, valamint munkamódszeréről a lábjegyzetek összeállítását illetően.

Már a *Taurunum* 2. lábjegyzete szinte egyértelmű utalás számunkra arra, hogy Pray a háború megindításának okát a *Commentariusok*ban összegzett kutatásaira, tehát a magyar királyok a melléktartományokra formált régi jogaira alapozza. A *historiographus regius* ugyanis azt mondja, közismert, hogy a magyar királyok címei között, amelyeket használni szoktak, Dalmácia mellett Szerbiát, Boszniát, Bulgáriát, valamint Moldva néven Kunországot is (*Cumania* – persze az egykori kun szállásterületeknek, amelyre az elnevezés utal, Moldva csak egy részét képezte),²⁰ úgy mint Valachiát (Havasalföldet) magában foglalta.²¹ Értelemszerűen a korabeli olvasók többsége e titkos kutatási ered-

¹⁹ TERTINA 2011, 53 p., 10. lj. Tóth Sándor Attila fordításában: *Igen Nagyra Becsült, Nagytiszteletű Uram! Odaadták nekem azt a verset, amit Belgrád visszafoglalása alkalmából a dicsőséges emlékezetre a művelt Vergiliusnak legizlésebb íróvesszejével (amelynek lelkületét az egész mű mindenütt magán hordja) írtál, hogy tisztelegj a tiszteletreméltó uralkodó előtt, és engem is méltónak tartottál, hogy annak példányával megtisztelj. Sokkal adós csakugyan a tudomány ügye ily férfinak, akinek fáradhatatlan munkájától a nemzet minden tette és a változások a kezdettől egészen a mi korunkig az elszórt iratokból igen szép rendbe hozva vissza jelentek meg. Hozzájárul mégis ezzel az igen izléses művel nagy gyarapodáshoz már öregbített érdemeiért, és új ágat szőtt igen méltó babérral az érdemes fejezethez. En pedig ezért a szolgálatért érdemes köszönetet mondva különös figyelemmel maradok. Főtisztelendő uraságtoknak engedelmségre kész szolgálója: Gróf Hadik András s. k. L. TÓTH 2013, 77. p.*

²⁰ Pray a *Cumania* név használatáról a *Taurunum* 9. lábjegyzetében, illetve a *Commentariusok* harmadik részének (a Valachiára, Moldvára, és Besszarábiára vonatkozó rész) 1. §-ában ír.

²¹ „Vulgo notum est, inter titulos regum Hungariae, quibus uti solent, praeter Dalmatiam, comprehendi etiam Serviam, Bosniam, Bulgariam, et Cumaniam, quo nomine Moldavia venit, tum Valachiam quoque.” PRAY, GEORGIUS: *Taurunum Auspiciis Iosephi II. Aug. recuperatum*. Pestini, 1789. 3. lj.

ményekről mit sem tudhatott, így Praynak muszáj lesz majd a további lábjegyzetekben bővebben is kifejtenie magyarázatait. Az olvasónak erre nem is kell sokat várnia, ugyanis a kiséposz egyik főszereplője, *Servia* nimfa már a főszöveg huszadik sorától felsorolásba kezd, számba véve egyrészt mindazokat a folyókat, amelyekhez egy-egy korábbi csata helyszíne köthető, másrészt sorstársait, vagyis azokat a területeket, amelyek egykor a magyar érdekszférába tartoztak, ám ma már hozzá hasonlóan a törököket kénytelenek szolgálni. Természetesen a melléktartományokról van szó, és Pray e módon megteremtve magának az alkalmat, él is a lehetőséggel, hogy a Szerbia 12–16. századi történetére vonatkozó jegyzetek mellett többek között Moldvához, Havasalföldhöz, Bulgáriához, Boszniához, Dalmáciához, vagy például Raguzához is fűzzön egy-egy magyarázó történeti kiegészítést.

Az első hosszabb történeti áttekintést rögtön a 3. lábjegyzetben olvashatjuk, amelyben Szerbia és a Magyar Királyság kapcsolatának kezdeteiről tájékozódhatunk. *Már 1151 előtt, II. Béla alatt érvényesült Szerbiára nézve a magyar jog, ugyanis amikor Belus (illetve, ahogy a bizánci írók nevezték, Beluz) a magyarokhoz érkezett, és nem sokkal később a király a nádori méltósággal ruházta fel, könnyen rávette a bizánciaktól megrettent fivérét, Desa szerb fejedelmet, hogy helyezze magát a magyar király védelme alá.*²² *Ahogy Cinnamus²³ írja erről: »kevéssel ezután követek érkeztek a magyarok népéből a császárhoz (Manuel Comnenushoz²⁴), akikkel ő (mármint Desa, Beluz fivére) teljesen véletlenül találkozott, és megkérdezte tőlük, mint az szokásos volt, hogyan állnak az őt érintő ügyek. Nyíltan válaszoltak neki, nagyon jól, és miként őt (III. Istvánt) nyilvánosan az urának nevezte, rászolgált az ő királyuk iránta való jóindulatára.« Tehát maga Szerbia fejedelme – folytatja Pray immáron saját szavaival – tett tanúbizonyságot arról, hogy az ő ura volt.*²⁵

Első olvasásra több logikai hibát is érzékelhetünk Pray eszmefuttatásában. Egyrészt a bizánci történetíró munkájából származó idézettel azt nem tudja alátámasztani, hogy a szerb (nagy)zsupán és a magyar király közötti kapcsolatot II. Béla uralkodásának idejére is vissza lehet vezetni, hiszen a forrás már III. Istvánt (1162–1172) említi. Persze a jogigény igazolása szempontjából nincs nagy jelentősége, hogy Szerbia és a Magyar Királyság kapcsolata II. Béláig vagy „csak” III. Istvánig vezethető vissza. Szintén érdekes,

²² Vukanović Belus (vagy Belos), horvát bán, magyar nádor (1146–1157), 1162-ben rövid ideig szerb nagyzsupán. Nővérével, Ilona királynéval érkezett II. Béla udvarába, ahol a megvakított király, majd annak gyermekként trónra kerülő fia, II. Géza (1141–1162) uralkodása alatt nagy befolyásra tett szert. Apja, I. Uroš (1116–1140) nagyzsupán, fivéréi II. Uroš (1156–1662) és Desa (1162–1666) szintén viselték a nagyzsupáni címet, előtte Raška, illetve Duklja fejedelmei.

²³ Johannes Kinnamosz (1144–1185 k.) bizánci történetíró.

²⁴ A Komnénosz-dinasztiából származó I. Manuel bizánci császár (1143–1180).

²⁵ „*Quo tempore quodvis regnum in ius Hungaricum concesserit, postea, quantum argumenti ratio sinet, dicitur: de Servia hic velut ob iter memorandum est, eam iam sub Bela II. ante annum 1151. fuisse iuris Hungarici. Cum enim Belus, quem Graeci scriptores Beluzem vocant, ad Hungaros transisset, et paulo post dignitate Palatini a rege fuisset ornatus, facile Desem fratrem suum, Serviae Despotam, a Graecis abhorrentem, eo perduxit, ut clientelam regi Hungariae profiteretur. Ita enim Cinnamus de eo scribit: venere paulo post ex Hungarorum gente ad Imp. (Manuelem Comnenum) Legati, quibus ille (Deses Beluzi frater) forte fortuna obvius factus, rogatus est ab iis, uti moris est, quemadmodum res suae se haberent? illis haud dissimulanter respondit, optime, et prout regis eorum (Stephani III.) erga se benevolentia mereretur, DOMINUM illum palam nominans. Ipso igitur Principe Serviano teste, rex Hungariae illius dominus fuit.*” PRAY 1789, 3. l.j.

hogy Pray Desát *Princeps Servianus*, illetve *Despota Serviae* néven emlegeti, holott III. István uralkodásának kezdő éve megegyezik Desa nagyzsúpánságának kezdő évével, az udvari történetíró pedig erre a tisztségre következetesen a *Megajupanus* kifejezést használja. Persze lehetséges, hogy éppen 1162-ben járunk (a lábjegyzetben a konkrét évet nem találjuk meg), és Istvánt már éppen megkoronázták, míg Desa egyelőre csak Duklja – azaz az Adriai-tenger környékének – fejedelme (hiszen erre az évre esik Belus rövid nagyzsúpánsága is).

Mit találunk azonban a *Commentarius* vonatkozó részében? A Szerbiáról szóló első fejezetben, azaz a kötet 15. §-ában olvashatunk minderről. Könnyen felismerhető, hogy Pray a *Taurunum* lábjegyzetét a *Commentarius* történeti összefoglalójára alapozza. Természetesen a teljes munkát nem illesztheti be módosítás nélkül a lábjegyzetbe, ezért a szöveg első felét teljesen elhagyja, illetve minimálisra rövidíti. E részben Béla és Ilona házasságáról, valamint Bizánc és Szerbia, illetve a két szerb dinasztia, a Vukanovićok és a Prvoslavok közötti küzdelmekről esik szó. A *Taurunum* lábjegyzete voltaképpen Desa megjelenésével kapcsolódik egyértelműen a *Commentarius* szövegéhez, így azt sem tartanánk elképzelhetetlennek, hogy a lábjegyzetben található 1151-es évszám (amely egyébként egyáltalán nem szerepel az összefoglaló munkában) valamilyen összevonásból, rövidítésből származó hiba. Belus Desának tett javaslatát a magyar segítségkérésről szinte szó szerint olvashatjuk, sőt azt is megtudjuk, e szavak 1156-ban hangzottak el. Ez szintén nagy segítség, hiszen Pray lábjegyzete kapcsán érdemes azt is megjegyeznünk, hogy Belus befolyása az 1150-es évek végére jelentősen csökkent, kapcsolata unokaöccsével, II. Gézával megromlott, a halála után kialakult trónviszályban pedig Géza fivérét, (IV.) Istvánt támogatta, fiával, (III.) Istvánnal szemben. Ezen ismeretek tükrében némileg különösnek hat Belus javaslatára Desának a magyar pártfogás kérését illetően, de így a *Commentarius* alapján kiderül, hogy ez még Belus nádorságának végén, magyarországi hatalmi befolyásának csúcsán hangzott el. A Johannes Kinnamosztól származó idézetet változtatások nélkül emeli át Pray a lábjegyzetbe, azzal a megállapítással együtt, hogy a szerb fejedelem maga szolgáltatott bizonyítékot arra, hogy a magyar királyt urának ismerte el. A *Commentarius*-ból még az is kiderül, hogy Pray kihagyásokkal idézi (illetve fordítja) a bizánci történetíró szavait, illetve itt már megtaláljuk azt is, hogy az 1162-es évben járunk. Ugyan még mindig kérdéseket vet fel, hogy akkor Desa milyen minőségében ismerte el III. Istvánt urának, de mint láthattuk, Szerbia, illetve a három Vukanović fivér szempontjából éppen ez az 1162-es év rendkívül mozgalmas és kusza időszak, így ennél közelebb nem tudunk jutni a biztos válaszhoz.²⁶

A *Commentarius*ok történeti összefoglaló szövegeihez is kapcsolódnak lábjegyzetek, a 15. §-hoz szám szerint hat, amelyekből képet kaphatunk a Pray által használt forrásokról. Az udvari történetíró a Thuróczy-krónika (*Chronica Hungarorum*)²⁷ 63. és 65. caputjára hivatkozik, amikor I. Urošról mint II. Béla jövődő apósáról megjegyzi, hogy a magyar írók mint bánt és Szerbia nagyfejedelemét említik. Béla és Ilona házasságkötésénél a német Freisingi Ottó (1114–1158) püspök és krónikás *Gesta Friderici*

²⁶ Kristó Gyula szerint Belus csak II. Béla halála után, II. Géza gyámjaként érkezett az országba. Más vonatkozásban Pray elbeszélése lényegében megfelel a modern szakirodalomnak. Vö. KRISTÓ GYULA, *Magyarország története 895–1301*. Osiris. Budapest, 2006. 164. p., 167–169. pp.

²⁷ Nyilvánvalóan az 1382 előtti részek a korábbi krónikák Thuróczy által készített kompilációi. Vö. KRISTÓ GYULA: *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Osiris. Budapest, 2002. 110–114. pp.

Imperatoris című munkájának 32. caputját jelöli meg. A bizánci vonatkozásoknál Johannes Kinnamosz *Historiájára*²⁸ hivatkozik, többek között az idézett résznél is. Belus nádori kinevezését, illetve a tisztség viselését pedig azzal támasztja alá, hogy az 1145-ös és az 1156/57-es évekből származó, a nádor nevével ellátott okleveleket olvasott.²⁹

Láthatjuk, a *Taurunum*nak mindössze egy lábjegyzete mennyi információval szolgál az olvasónak, egyben mennyi feladatot is jelent, hogy Pray kutatásait visszakövessük, pedig még csak azt sem állíthatjuk, hogy teljes mélységében elemeztük a kiseposz lábjegyzetének, illetve a *Commentarius*nak a szövegét. Főként, hogy egyelőre még csak nagyjából a kiseposz lábjegyzetének a felénél járunk (persze nem minden lábjegyzet hasonló hosszúságú, de még jó néhány terjedelmesebb kommentárt találunk a műben).

A 3. lábjegyzet Imre király korával folytatódik, *Imre alatt ugyanis* – mondja Pray – *Szerbia nagyzsupánja a római pápával tárgyalt, hogy koronát szerezzen, amelyet kezdetben a király is pártolt, majd aztán, mivel úgy látta, hogy ez károsan érintheti a Szerbiára vonatkozó jogait, teljes mértékben ellenezte. Emiatt III. Ince pápa levelet is küldött a királynak, amelyben a következőket írta: »Ha jól emlékszem, te is mellettünk álltál, mivel örömdre szolgált, hogy Szerbia nagyzsupánja az Apostoli Szentsték iránt elkötelezettséget, tiszteletet és engedelmességet mutatott, [a nagyzsupán] felvállalta a királyi koronát, és mi nem sértjük a világi dolgokat illető jogaidat.« Ezek megfelelnek a kezdetének a magyarok Szerbiára való jogának* – füzi Pray az idézett levélhez.³⁰

A *Commentarius*ban minderről a 16. §-ban olvashatunk, amely III. Istvántól III. Andrásig (1290–1301), tehát az Árpád-kor végéig nyújt összefoglalást a Magyar Királyság és Szerbia kapcsolatáról. E fejezetnek egyik központi témája Imre (1196–1204) időszak, pontosabban Vuk és István szerb fejedelmek hatalmi konfliktusa, illetve Imrének az ebben játszott szerepe. Érdekesnek gondoljuk, hogy a *Taurunum* lábjegyzete egyszer sem említi név szerint *Stephanus* és *Vulcus* fejedelmeket, noha a magyar király és a pápa alapján az olvasó be tudja azonosítani az időszakot, mégis rejtve marad, hogy mely szerb fejedelem leendő királyi koronáján vitázik Imre király és III. Ince pápa (1198–1216). Holott a *Commentarius*ból egyértelműen az derül ki, hogy Pray Imre közbenjárását a két fejedelem vitájában éppen az egyik legfontosabb érvek tartja a magyar jogigény szempontjából. Ugyanis miután Bizánc befolyása gyengül a Balkánon, a Vukanovićokat követő I. Nemanja István (1166–1196) nagyzsupán idősebbik fia, Vuk (vagy Vukán) összetűzésbe kerülve öccsével, II. Nemanja István (1196–1228) nagyzs-

²⁸ Érdekes, hogy míg Pray általában precízen jelöli meg forráshelyeit (persze elengedhetetlen a későbbiekben a fellelhető források ellenőrzése is, amely még előttünk álló munka), addig Kinnamosz munkáját illetően meglehetősen felületes. Sőt – amint azt nemsokára látni fogjuk – a 16. §-ban a két Nemanja fivér, Vuk és István konfliktusához illesztett lábjegyzetében is Kinnamoszhoz irányítja az olvasót, a bizánci történetíró azonban ekkor már rég nem él, de még ha halála időpontja bizonytalan is, az egészen biztos, hogy történeti munkája az 1176-os évvel lezárul. Pray lábjegyzetét Fejér György kiadása is kritika nélkül átveszi: PRAY GEORGIUS: *Commentarii historici de Bosniae, Serviae, ac Bulgariae, tum Valachiae, Moldaviae ac Bessarabiae cum Regno Hungariae nexu*. Fejér, Georgius (ed.). Buda, 1837. 28–30. pp.

²⁹ A Fejér György által kiadott változatban lásd PRAY 1837, 26–28. pp.

³⁰ „Sub Emerico postea agebat Megajupanus Serviae cum Romano Pontifice, ut coronam obtineret, quod rex in principio quidem indulxit, sed mox, cum videret, id iuri suo in Serviam praeiudicare posse, penitus abnuvit, ut ex Innocentii Papae III. rescripto ad regem liquet: tu quoque, ait: nobis, si bene recolimus, suggestisti, quod tuae Serenitati placebat, ut Megajupanus Serviae debitam et denotam apostolicae Sedi reverentiam, et obedientiam, et nobis salvo in temporalibus iure tuo, regium susciperet diadema etc. Haec de initio iuris Hungarici in Serviam sufficient.” PRAY 1789, 3. lj.

pánnal (majd 1217-től szerb királlyal) a trónutódlás miatt (tekintve, hogy apjuk nem őt, hanem a másodszülöttet nevezte meg utódjául). Vuk 1202-ben Imre magyar királyt kéri meg, hogy őt a nagyzsúpáni címhez segítve támadja meg Szerbiát (vagy más néven Rasciát),³¹ cserébe pedig elismeri a magyarok fennhatóságát. Bár 1204-ben (vagy 1205 elején) II. Nemanja István visszatér, 1202-től a magyar királyok magyar felségterületként tartják számon Szerbiát. Pray a primogenitúra elvére hivatkozva Vuk felajánlását törvényesnek tartja és ezért jogosnak a Szerbiára való magyar jogigényt.³²

Vajon Pray egyszerűen csak olvasói kellő történelmi tájékozottságára számítot, amikor a fenti történet több szereplőjének nevét elhallgatta a kiséposz lábjegyzetében? Vagy itt érhetjük tetten Pray óvatosságát abban a tekintetben, hogy azért a Szerbiára való magyar jogigény döntőnek gondolt bizonyítékát nem akarta (vagy nem merte) nyíltan nyilvánosságra hozni? A III. Ince leveléből idézett részt a *Taurunum* lábjegyzetében közölt formában megtaláljuk a *Commentarius*ban is.

A 16. §-hoz őt lábjegyzet kapcsolódik, ebből az első három vonatkozik Imre időszakára. Vuk és István fejedelmek konfliktusához – értelmezésünk szerint hibásan, mint már szóltunk róla – ismét Johannes Kinnamoszt jelöli meg forrásként. Továbbá két levélre hivatkozik a Vatikáni Levéltárból (*Archivum Vaticanum*), a III. Ince levelezésének II. kötetében található 24. levélre, valamint az ugyanott olvasható, 126-os szám alatt található, Imréhez intézett, és fentebb idézett levélre.³³

Visszatérve még mindig a *Taurunum* 3. lábjegyzetéhez, Pray azzal folytatja, hogy voltaképpen minden Imre után következő királynak, akiknek a Szerbiára való jogát igen világosan megfogalmazzák, idézhetné az okleveleit, ha ez (mármint a kiséposz) erre megfelelő hely lenne, mégis – írja Pray – *I. Lajos oklevelei közül egyet nem mellőzhetek, amiből kiemelem azokat, amelyek itt fontosak*. Majd az udvari történetíró – zárva ezzel a lábjegyzetet – I. (Nagy) Lajosnak (1342–1382) egy 1356. július 4-re datált okleveléből idéz néhány részletet, külön kiemelve a Magyar Királyság Szerbia feletti jogára való utalásokat. Az első kiemelt részben a következőt olvashatjuk: *Rasciának (avagy Szerbia, ahogy gyakran az oklevelekben említik – veti közbe Pray) nevezett országot, amely elődeink joga szerint a miénk volt (iuris Praedecessorum nostrorum – olvashatjuk a nagyobb betűvel is szedett, bizonyítékként szolgáló kifejezést). Ugyanúgy a másik kiemelt részletnél is: jogunk alapján a visszajuttatásra, ahogy elődeink is jogosan tartottak, úgy mi is jogosan tartunk rá igényt (ad reformationem iuris nostri, quod praedecessoribus nostris, et nobis competiit, et competiit).*³⁴ Az oklevelet a *Commentarius*nak a 17. §-hoz tartozó függelékében olvashatjuk.³⁵

³¹ Kristó Gyula megjegyzi, Raškának voltaképpen az István által birtokolt szerb központi területeket hívták, míg Vuk tényleges területi hatalommal Duklja területén rendelkezett. L. KRISTÓ GYULA: *A korai feudálisizmus (1116–1241)*. In: Székely György – Bartha Antal (szerk.): *Magyarország története tíz kötetben* 1/2. Akadémiai, Budapest, 1984. 1262. p.

³² Vö. PRAY 1789, 3–4. l.j. LISCHERONG 1937, 98. p. KRISTÓ 1984, 1262–1263. pp. KRISTÓ 2006, 198. p.

³³ Vö. PRAY 1837, 28–30. pp.

³⁴ „*Possem omnium, qui Emerico successerant, regum documenta afferre, quibus ius in id regnum luculentissime asseritur, si id huius loci esset, unum tamen Ludovici I. non possum praeterire, ex quo, quae huc pertinet, excerpo. Nos Ludovicus etc. Notum facimus etc. Quod cum nos regnum nuncupatum Rasciae (ita crebro Servia in diplomatibus dicitur) quod Iuris Praedecessorum nostrorum, ac nostri fuit, et exstitit, et quod de facto tentum est, et tenetur occupatum per rebelles – ad ius nostrum trahere, et reducere, prout etiam tenemur, et ad praedicta ex debito sumus adstricti, – incessabili affectione peroptamus etc. et infra: ad*

A *Taurunum* 4. lábjegyzete a Lazarević és a Branković dinasztiákkal folytatja Szerbia történetét. Erre az időszakra nemcsak a magyar jogigény igazolásának, hanem Belgrádnak a szempontjából is fontos esemény esik, ugyanis 1426-ban Luxemburgi Zsigmond és Lazarević István megkötötték a tatai szerződést. Ebben többek között egyrészt arról állapodtak meg, hogy a magyar király Szerbiát a magyar korona fennhatósága alatt biztosítja a gyermektelen Lazarević kijelölt utódának, unokaöccsének, Branković (vagy – ahogy Pray is használja – Vuković) Györgynek (1427–1456) és annak utódainak, másrészt Lazarević István hűsége jeleként átadja Zsigmondnak más várak mellett (az egyébként korábban hűbértokként kapott) Belgrádot. Nézzük meg tehát, hogy mit oszt meg Pray a *Taurunum* olvasóival a lábjegyzetben, amely egyébként, ha nem is szóról szóra, de felismerhetően megegyezik a *Commentarius* 18. §-ának egy részletével. *Szerbia [I.] Lázár fejedelem [1371–1389] alatt, Zsigmond idejében virágkorát élte. István, Lázár fia, mivel semmi remény nem volt, hogy Eugenia Cantacuzenától fiúgyermek szülessen, kérte Zsigmondot, hogy Vuković Györgyöt, nővére révén unokaöccsét nevezze ki örökösének. A király beleegyezett, de olyan feltételekkel, amikkel az alattvalókat az uraik kötelezni szokták, elvéve Belgrádot és még néhány várat ajándék címén, és határozottan megfogalmazta azt is, hogy – Pray ismét idéz – »különleges megállapodás szerint, ami abban az esetben jut érvényre, ha maga György is fiú örökösök nélkül hal meg [...] az uralkodóra, a koronára és országunkra visszaháramlik [mármint Szerbia].«³⁶ Az idézetet valamivel bővebben olvashatjuk a *Commentarius*ban, amelyben Pray lábjegyzetét is fűz a citált részhez. Ebben megjegyzi, hogy ez megszokott formula volt a királyi adományozások során, az oklevél (amely egyébként nem más, mint a tatai szerződés) keltezése pedig 1426. Az udvari történetíró még hozzáteszi, hogy Johannes Dukas bizánci író ezt a megállapodást 1421-re, míg Lucarus, azaz Giacomo di Pietro Luccari (1551–1615) *Annali di Rausio (Annali di Ragusa)* című munkája harmadik könyvének 87. oldalán 1425-re datálja, úgyhogy ezeket javítani szükséges. A *Commentarius* függelékében pedig közli a teljes oklevelet, amely az utána álló bejegyzés szerint Verancsics Faustus (1551–1617) oklevéltárából (*E diplomatario Fausti Verancii*) származik. A *Taurunum* e lábjegyzeténél kitűnően végigkövethető tehát a forrásszöveg útja. Pray a *Commentarius* összefoglaló részében idéz a függelékében szereplő oklevélből egy részletet, amit a kiséposz lábjegyzetében, amelyet a versszövegben Lázár fejedelem megemlékezéséhez kapcsol, tovább kivonatol. Az udvari történetíró a *Commentarius* lábjegyzetében említ még egy forráshelyet (*Diplom. prof.* III. kötet vé-*

nostris, quod praedecessoribus nostris, et nobis compeit et competit, ne de negligentia, seu desidia argui valeamus etc. *Datum est, 4. Julii 1356.*” PRAY 1789, 3. lj.

³⁵ Vö. ENGEL PÁL – KRISTÓ GYULA – KUBINYI ANDRÁS: *Magyarország története 1301–1526*. Osiris. Budapest, 2006. 70–71. pp. Fejér György ezt az oklevelet például kihagyja az 1837-es kiadásból, mivel már korábban közölte a *Codex Diplomaticus* IX. kötetének II. részében (Budae, 1833. 471–475. pp.).

³⁶ „*Servia sub Lazaro Despota, Sigismundi tempore in praecipuo flore fuit. Lazari filius Stephanus, quod ex Eugenia Cantacuzena spes nulla esset tollendae prolis masculae, rogaverat Sigismundum, ut Georgium Vukovichium, ex sorore sua nepotem, sibi successorem renunciare vellet. Annuit rex, sed iis conditionibus, quibus vasalli suis dominis obstringi solent, Belgradum tamen cum aliquot arcibus ex collatione eximens, eo, ut diserte additur, specifico declarato, quod in casu, quo etiam ipsum Georgium sine haeredibus masculis decedere contingat (...) ad maiestatem, coronamque, et regnum nostrum redeant, et devoluantur.*” PRAY 1789, 4. lj. Vö. ENGEL – KRISTÓ – KUBINYI 2006, 154–158. pp.

gén – *in fine*), amelyről a következőt mondja: *Donatio Sigismundi Despotae Georgio facta*, tehát Zsigmond György despotának³⁷ történet adományozása.³⁸

Ugy gondoljuk, már eddigi példánk is kitűnően illusztrálták, hogyan kapcsolódik egymáshoz Pray titkos császári megbízása és propagandisztikus céllal írt kiséposza. Természetesen a *Commentariusok* nem nyújthatnak teljes történeti háttérrel a *Taurunum*nak, hiszen egyrészt a két mű témája sem ugyanaz, így – ahogy fentebb már utaltunk is rá – például a történeti áttekintésekben a 17–18. századra lényegesen kevesebb utalást olvashatunk. Másrészt a témák megközelítése szintén eltér egymástól, tehát a *Commentariusok*ban például a törökök elleni háborúk hadtörténetére vonatkozóan legfeljebb említést találhatunk, de hosszabb leírást semmiképpen, hiszen nyilván a magyar jogigény bizonyításának szempontjából e mozzanatok aligha voltak lényegesek. Így a *Commentariusok* szövegei, dokumentumai azokban a lábjegyzetekben mutathatóak ki a fentebb illusztrált módon, amelyekben Pray a melléktartományok történetét, a Magyar Királysággal való történelmi kapcsolatukat dolgozza fel. Ezekbe a jegyzetekbe viszont az exjezsuita történész igyekszik minél több, a *Commentariusok*ban is közölt adatot beépíteni, még ha rövidítve, kivonatolva is, hiszen ő maga is érzi, hogy a kiséposz, illetve annak kiegészítő jegyzetei kevesebbet bírnak el, mint egy történeti munka. Persze Pray-nál mint a neolatin irodalmi hagyományokat követő szerzőnél nem különíthető el a történetírói és a költői attitűd, de nem is e gondolat mentén határozza meg ő maga sem a témafeldolgozás tekintetében a két mű közötti különbséget. Nem a történetészt és – anakronisztikus kifejezéssel élve – a szépíró-t különíti el magában, hanem az egyes műfajok jellemzői, sajátosságai határozzák meg nála a téma feldolgozásának módját. Összességében tehát azt állapíthatjuk meg a *Taurunum* és a *Commentariusok* kapcsolatát illetően, hogy a kiséposz sokkal nagyobb témát fog át a jogigényeket bizonyítani szándékozó összefoglalóknál, amelyek aztán a *Taurunum* vonatkozó részeinek lábjegyzeteibe épülnek be. Persze abban is biztosak lehetünk, hogy Pray a költői főszöveg cselekményét is igyekezett úgy formálni, hogy módja legyen olyan jegyzeteket kapcsolni a főszöveghez, amelyekben ezeket az ismereteket megoszthatja az olvasóval. Pray ezzel lehetőséget teremt magának, hogy az ezekre vonatkozó lábjegyzetekben megmagyarázza, hogy miért is várják Szerbiához hasonlóan e területek egykori pártfogóik, azaz a magyarok (amelybe a *nemzeti-aulikus* szemlélet szerint beletartozik például a magyar történelmi hagyományokat folytató Habsburg uralkodó és hadvezérei is) segítségét. Így, bár nyilván Belgrád földrajzi elhelyezkedése miatt a *Commentariusok* három kötete közül a második, Szerbiát is bemutató munka fordul elő a legtöbbet, a másik két történelmi összefoglalóra is történik utalás. A 8–10. lábjegyzetek például Oláhországgal (*Valachia*), Moldvával, Boszniával és Bulgáriával foglalkoznak, illetve a 7. és a 11. lábjegyzetek Nikápolyt és Raguzát mutatják be. A 8. lábjegyzetben egyértelműen kimutatható átemelést találunk a *Commentarius* harmadik kötetének 1. §-ából, a 9. lábjegyzetben az 1. és a 3. §-ból.

Ahol Pray nem tud a titkos császári megbízás során folytatott kutatásaira alapozni (vagy nem kimutathatóak, hiszen forrásfeltáró munkája során bizonyára olyan doku-

³⁷ A 15. században több szerb uralkodó is a fejedelemségnél magasabb, de a királynál alacsonyabb címként despotának nevezte magát. Például Lazarević István 1405-től, Branković György 1427-től használta a fejedelemség helyett a despoták címet.

³⁸ A 18. §-t vö. PRAY 1837, 32–34. pp. Fejér közli a tatai megegyezésről szóló oklevelet is: PRAY 1837, 76–80. pp.

mentumokkal, adatokkal is találkozott, amik a *Commentarius*ok céljához irrelevánsak voltak),³⁹ természetesen ott sem esik kétségbe, hiszen – a jezsuita képzésben szerzett történelmi ismereteken túl – az udvari történetíró mögött ekkor már több évtizednyi könyvtári-levéltári kutatómunka, illetve ismeret áll, számos kötetet kitevő történeti munkában összegezve. Válogassunk tovább az eddig nem említett lábjegyzetek közül, milyen kiegészítéseket tesz még az exjezsuita történetíró a költői főszöveghez!

A 14. lábjegyzetben Orsovához fűz rövidebb történeti áttekintést. Ehhez kapcsolódik a 16. lábjegyzet is, amelyben az Orsova közelében, a Duna mellett található Veterani-barlang hőseire emlékezik, akik számos alkalommal akadályozták a törökök bánáti utánpótlását, valamint magára a lugosi csatában elesett Friedrich Veterani tábornagra (1650–1695). Pray hosszan idéz Veterani 1683–1694 közötti német nyelvű háborús emlékirataiból (*Memorie* – a 119. oldalra hivatkozik. Tudunk például egy 1771-es lipcsei kiadásáról a műnek, amelyet használhatott).⁴⁰

A 24. lábjegyzetben Laudon katonai pályájáról árul el néhány mozzanatot. Egyebek mellett elmondja, hogy *először a porosz II. Frigyes alatt akart szolgálni, de amikor vagy a merészsége, vagy a hosszúkás ábrázata nem tetszett neki, elküldte. [...] Így átment az osztrákokhoz, akiknél kezdetben a horvátországi hadtesthez rendelték, aztán vitézségének köszönhetően, miközben különböző háborúkban hírnevet szerzett, a katonai ranglétra minden fokát bejárva egyre feljebb lépett. De elég a dicséretre, ha őt a Vezérnek nevezük. Ugyanis kinek ne lenne ismert Hylas?*⁴¹ – zárja rövidre Pray a tábornagy életútjának ismertetését, hiszen az éppen birodalomszerte ünnepeelt hős annyira ismert mindenki számára, hogy felesleges lenne rá több szót vesztegetni.⁴² A történetíró itt II. (Nagy) Frigyes porosz király (1740–1786) egy német nyelvű biográfiájára hivatkozik (*Leben Friederich des II.*), azonban e munkát még nem sikerült beazonosítanunk.

Több lábjegyzetet szentel Hadik András érdemeinek bemutatására, ami csak abból a szempontból különös, hogy a már szintén idős tábornagy voltaképpen nem játszott jelentős szerepet Belgrád visszafoglalásában, másrészt viszont érthető, hogy a *nemzeti-aulikus* szemléletnek megfelelően a magyar hadvezért is a már korábban emlegetett Veterani, Savoyai Jenő és Laudon tábornagyk sorába kívánja emelni. Persze az is indokként szolgál számára, hogy Hadik a Franz Moritz von Lacy (1725–1801) tábornagy menesztése és Laudon kinevezése közötti egy évben a császári sereg fővezére volt, mint

³⁹ Ahogy már fentebb írtuk, Thallóczy Lajos is megjegyezte, hogy Fejér György nem a kancelláriának benyújtott példányból dolgozott és vannak eltérések Pray kézirat szövege és Fejér 1837-es kiadása között. Ezt mi is tapasztaltuk, azonban a *Commentarius* e tanulmányban alaposabban vizsgált paragrafusai nem tartalmaztak érdemi különbséget. E példányok összevetése is hozzátartozik azoknak a feladatoknak a sorához, amelyeknek elvégzése mindenképpen szükséges a Pray-életmű ezen időszakának alapos feltáráshoz.

⁴⁰ Veterani szerepéről a török háborúban lásd NAGY LÁSZLÓ: *A török uralom fölszámolása és a Habsburg-abszolútizmus győzelme Magyarországon (1682–1703)*. In: Liptai Ervin–Borus József (szerk.): *Magyarország hadtörténete I. A honfoglalástól a kiegyezésig*. Zrínyi. Budapest, 1984. 318. p., 323. p. SUGÁR ISTVÁN: *Lehanyatlak a török féléhold*. Zrínyi. Budapest, 1983. 335–343. pp.

⁴¹ Hylas Hercules társa és fegyverhordozója. Felmerülhet a kérdés, hogy akkor Pray vajon kit emelne herculesi magasságba. Talán a császárt? Erre sajnos a műből nem kapuk választ.

⁴² „L. B. GEDEON LAUDON. *Is primum sub Friderico II. Borussiae rege mereri cupiebat, sed cum viri magnus animus vel ipso vultu proditus displicuisset, repulsam passus est. (...) Itaque ad Austriacos transiit, apud quos in principio militiae Croatiae adscriptus fuit, tum peritia et fortitudine militari variis in bellis inclarescens, per omnes militiae gradus ad supremum, quem nunc tenet, euectus est. Sed Ducem hunc nominare, satis ad laudem est, cui enim non notus Hylas?*” PRAY 1789, 24. lj.

arról büszkén tájékoztatja is az olvasót a 28. *lábjegyzet*ben. Hadik András 1788 *augusztusa óta a császári hadsereg kinevezett legfőbb vezére, és ő a harmadik magyar Pálffy János gróf és Batthyány Károly herceg után, akit ebben a megtiszteltetésben részesítettek.*⁴³ Ez a férfit a török, a francia és a porosz háborúban is dicsérettel helytállt.⁴⁴ A 30. *lábjegyzet*ben Pray még egy kis szójátékra is ragadtatja magát. Szerencsés előjel a név, amelyet a tábornagy visel, *Hungaris enim Had, bellum notat* (ugyanis a *Had* magyarul *háborút* jelent). A 31. *lábjegyzet*ben pedig Hadik leghíresebb hadi cselekedetét, Berlin 1757-es megsarcolását foglalja össze.

A 35. *lábjegyzettel* elérkezünk a történet azon pontjához, amikor *Servia* nimfa lelkesülve *Pannonis* nimfa jóslatán belekezd Belgrád történetébe, ami pedig egy újabb történelmi áttekintésre ad lehetőséget Pray számára, ezúttal nem a melléktartományokat, hanem magát Belgrádot a középpontba helyezve. Szembetűnő különbség a melléktartományokra vonatkozó jegyzetekhez képest, hogy itt Pray általában pontosan megjelöli középkori forrásait, míg az első jegyzetekben ezeket csak a *Commentariusok* segítségével sikerült beazonosítanunk. Ezt az eljárást talán ismét annak tudhatjuk be, hogy az udvari történetíró így próbálhatta meg valamelyest homályban tartani bizalmas kutatásának eredményeit. A 35–42. *lábjegyzetig* a 11. századtól a Hunyadiak koráig ismerhetjük meg a vár történetének fontosabb és érdekesebb epizódjait. A forrása itt ismét a Thuróczy-krónika (Pray az I. könyv 35. caputját jelöli meg), illetve megemlíti még egy bizánci szerző, Niketas Choniates (1155–1217) *Annalesét* is.

Az 1456-os belgrádi (nándorfehérvári) diadal a hexameteres mű egyik csúcspontja, így e részhez, pontosabban a Hunyadiak időszakához Pray több, szám szerint tizenöt *lábjegyzetet* (43–57.) kapcsol. E kiegészítésekhez Pray változatosan válogatott a forrásokból. Nézzünk is néhány példát, milyen művekre, dokumentumokra hivatkozik az udvari történetíró!

Pray II. Mehmed szultán nevéhez (*Mahometus*) a 43. *lábjegyzet*ben annyit fűz, hogy ő a *II. ezen a néven, 1456-ban igen nagy sereggel, 170 ezer fővel érkeve Belgrádhöz, ahogy Taliacotius*⁴⁵ *megemlékezik erről, támadást indított.*⁴⁶ A Hunyadi Jánost méltató költői főszöveg utalásokat tesz a hadvezér hőstetteire, amelyeket szintén a *lábjegyzetek* fejtenek ki. A 47. *lábjegyzet* az 1442-es erdélyi török betörésről és a Mezyd bég felett aratott szebeni győzelemről emlékezik meg, ahol számos török lelte halálát (mások mellett maga Mezyd bég és a fia is), illetve esett fogságba vagy futamodott meg. Ennek alátámasztására Pray V. (Utószülött) Lászlónak (1444–1457) abból az okleveléből idéz,

⁴³ Pray ezúttal téved, ugyanis Savoyai Jenő alvezére, Pálffy János (1664–1751) sosem kapta meg a teljes császári sereg feletti fővezéri kinevezést. Mária Terézia 1742-ben a magyarországi sereg fővezérévé nevezte ki az ekkor már a nádori méltóságot (1741–1751) is viselő tábornagyot, kompenzálva ezzel is apjának, III. Károlynak (1711–1740) Jenő herceg halála után hozott rossz döntését, miszerint nem az így megsértett Pálffyra, hanem férjére, Lotharingiai Ferencre (német-római császárként 1745–1765) bízta a hadsereg vezetését. Batthyány Károly (1698–1772) 1745-ben kapta meg a főparancsnokságot.

⁴⁴ „Comes Andreas ab HADIK, Caesarei exercitus supremus Dux ab AUGUSTO renunciatus, estque is post C. Ioannem PALFY, et Principem Carolum de BATTYÁN, ordine ex Hungaris tertius, qui hunc honorem adeptus fuit, vir in bello Turcico, Gallico, et Borussico cum laude versatus.” PRAY 1789, 28. lj.

⁴⁵ E néven Gaspare Tagliacozzi (1545–1599) itáliai orvos és humanista ismert, akit elsősorban orvostörténeti munkája miatt szoktak emlegetni.

⁴⁶ „Huius nominis quoque II. an. 1456. Belgradum maximo apparatu adgressus, centum, et septuaginta millibus, ut Taliacotius, obsidioni praesens memorat, oppugnationem exorsus est.” PRAY 1789, 43. lj.

amelyben Hunyadit Beszterce főispánjává (*Comes Bistricensius*) nevezte ki, ugyanis a dokumentum Hunyadi János érdemeit méltatva a szebeni győzelmet is összefoglalja. Hasonlóképpen számol be a 48. *lábjegyzet* az 1454-es kruseváci győzelemről, ahol pedig Feriz bég török csapataira mért vereséget Hunyadi. Pray ezúttal III. Frigyes német-római császárnak (1452–1493) ugyanabban az évben kelt levelével igazolja szavait. A 49. *lábjegyzet* pedig egy 1453-as levelet idéz, amely szintén Hunyadi János törökök elleni sikereit méltatja. A levél írója Franciscus Barbarus velencei nemes (†1454), címettje pedig egy bizonyos Caspar Lucensis.

Az 50. *lábjegyzet* Kapisztrán János egy, a pápához írott leveléből közöl részleteket, vélhetően 1456-ból, amelyben többek között az ostromgépekről számol be, míg az 52. és az 53. *lábjegyzet* idézetének Kapisztrán nem a szerzője, hanem a tárgya, ugyanis azokban Tagliacozzi méltatja a török ellen kardot fogó szerzetest. Az 54. *lábjegyzet* pedig ismét Thuróczy krónikájára, a IV. könyv 33. caputjára hivatkozik, amikor Pray Mehmed szultán szavait idézi fel, miszerint inkább mérget iszik, mintsem szégyenkezve kelljen hazatérnie.

Az 55–57. *lábjegyzetek* már Hunyadi Mátyás korára, egészen pontosan Kinizsi Pál (†1494) törökellenes harcaira vonatkoznak, azonban e jegyzetekben nem hivatkozik forrásaira. Az 57. *lábjegyzet*ben a következőket írja, ezzel zárva a középkori Magyar Királyság sikeres ellenállását a törökökkel szemben: *Kinizsi tudomására jutott, hogy vannak a belgrádiak között, akik 1493-ban összejátszottak az ellenséggel, hűtlenség miatt az árulás elkövetőit kiéheztette [mármint Kinizsi], majd egymás után lemészárolta őket, és megparancsolta az éhezőknek, hogy egyék meg azokat.*⁴⁷ Tehát Pray nem jelöli meg forrását, azt azonban tudjuk, hogy Kinizsi valóban leleplezett Belgrádban (ugyan valamivel később, 1494-ben) egy összeesküvést, amelynek résztvevői a török kezére akarták játszani a várat, és szörnyű kínzásokkal torolta meg az árulást. Efféle kegyetlenkedések a hagyomány szerint egyébként sem álltak messze a személyiségétől.

A 60. *lábjegyzet*ben Belgrád 1521-es elvesztéséhez II. Lajosnak (1516–1526) egy 1522-ben nyilvánosságra hozott levelét idézi, amiben a király egyebek mellett tanúbizonyságot tesz arról, hogy a belgrádi vár korábbi várkapitánya, Móré Mihály valóban árulást követett el. Ezután pedig *Belgrád 167 év után szabadult fel a török hatalom alól, amikor 1688-ban Lipót őfelsége segítségével visszafoglalták a várat (61. lábjegyzet)*. Azonban 1690-ben ismét elvesztették (62. *lábjegyzet*), ennek történetéhez pedig többek között Pietro Garzani *Istoria Veneta* – ahogy az udvari történetírónál szerepel –, azaz *Istoria della Repubblica di Venezia* című munkájának 8. könyvét ajánlja, illetve *érdeemes még elolvasni azt a levelet* – mondja Pray –, *amit Aspermont [sic!] gróf Belgrádból küldött Bécsbe*, majd idézi a később Belgrád elvesztéséért a haditörvényszék elé állított Friedrich Aspremont altábornagy német nyelvű levelét.

A 63–69. *lábjegyzetek* a kiséposz másik, Hunyadi János mellett kiemelt hősével, Savoyai Jenővel foglalkoznak, természetesen ezekben is találunk több érdekes és értékes információt. A 63. *lábjegyzet* Zenta és Temesvár említését magyarázza, ugyanis *Eugenius 1697-ben emlékezetes csatában Zentánál szétverte a törököket, miután teljesen megsemmisítette az ellenség gyalogságát. Temest pedig 1716-ban vívta vissza.*

⁴⁷ „Kynisius comperta Belgradensium, qui anno 1493. cum hoste colluserant, perfidia, autores prodicionis inedia marceratos, alterum post alterum truncari, et famelicis manducandos obiici iussit.” PRAY 1789, 57. lj.

1717. május 21-én Futakhoz érkezett – írja már Pray a következő lábjegyzetben –, és haladék nélkül mindenkit egyesített Belgrád ostromára, és az ellenséget úgy vonta el saját táborától [mármint a császáriak táborától], hogy nem volt kétséges [a törökök számára], hogy ő a Száván fog átkelni az ostrom megindításához. Amikor tehát [a török] az erejét oda fordította, Eugenius siettetve a menetet, Pancsovánál átkelt a Dunán, és gyorsan csapataival Belgrádhoz érkezett. Oly jártas és szerencsés volt Eugenius a hadi taktikában, hogy a törökök azt gondolhatták, hogy megfutamították.⁴⁸ Pray e jegyzetekben sem említ forrást, talán e kiegészítéseknél saját kútfőből dolgozott, hiszen történelmi ismereteit illetően továbbra sem lehetnek kétségeink. Pray egyébként a *Commentariusok*ban többször hivatkozik saját *Annaleseire* is, azonban a 17–18. századot feldolgozó munkái csak az 1790-es évek végén jelentek meg.

Ahogy Hadik András méltatására is megtalálta a módot, úgy nem feledkezik meg Savoyai Jenő kiváló magyar tanítványáról, barátjáról és bajtársáról, Pálffy Jánosról sem, aki szintén jelentős szerepet játszott Belgrád 1717-es visszafoglalásában, és akit Pray – mint szoltunk már róla – Hadik egyik elődjének tekintett. A 68. lábjegyzet arról számol be, hogy Eugenius a lovasság jobbszárnyát Pálffy Jánosra, Magyarország későbbi nádorára bízta, hogy vezesse az ellenség ellen. Ő egy hosszabb bekerítő hadművelet miatt elsőként hagyta el a tábort, és még hajnal előtt meglepte az ellenséget.⁴⁹ Majd az udvari történetíró felsorol néhányat a Pálffy irányítása alatt álló lovasezredek közül.⁵⁰ Pray egyébként sok adattal rendelkezhetett az 1717-es csatát, illetve várostromot illetően, ugyanis a 70–72. lábjegyzetekben a további csapattestekről nyújt seregszemlét az olvasónak, a 73–75. lábjegyzetek pedig számszerűen sorolják a török táborokból összegyűjtött hadizsákmányokat.

Végül szeretnénk még kiemelni néhány, már II. József török háborújára vonatkozó lábjegyzetet. A 77. lábjegyzet a Laudon által 1789-ben elfoglalt Török-Gradiskához, avagy másik nevén Berbirhez kapcsolódik. *Berbirt július 10-én foglalták el. Amikor Laudon megkezdte az ostromot, a művelet közben szabad utat hagyott a törököknek, akik onnan el tudtak távozni.*⁵¹ *Sokan csodálkoztak ezen, de az nem jutott az eszükbe, hogy ilyenféle foglyok, akik érzéketlen vadságuk miatt oly barbárok, csak zavargásokat okoznak, és váltságdíjat sohasem fizetnének értük, és csak hasztalan fogyasztanak az*

⁴⁸ „EUGENIUS anno 1697. Turcas memorabili praelio ad Zentam fudit, peditatu hostium pene ad interencionem deleto. Temesiam autem an. 1716. expugnavit. Idem die 21. Maii an, 1717. Futakinum appulit, et confestim omnia Belgrado obsidendo comparavit, hostemque sua castrametatione ita distraxerat, ut non dubitaret, illum transmisso Savo obsidionem inchoaturum esse. Cum igitur vires suas huc convertit, Eugenius acceleratis itineribus, traiecto infra Pancsovam Danubio, citius cum copiis ad Belgradum constitit, quam Turcae illum vel loco movisse putarint, quo in genere stratagematum Eugenius foecundus, et felix erat.” PRAY 1789, 63–64. lj. Pray összefoglalása nagyjából fedi is jelenlegi ismereteinket az ostrom előkészületeiről. Sugár István május 24-re teszi Savoyai Jenő Futakra érkezését. Vö. SUGÁR 1983, 460–461. pp.

⁴⁹ „EUGENIUS dextram equitum alam in hostem Ioanni PALFFY, postea regni Hungariae Palatino ducendam commisit, isque, ob longiorem faciendum circuitum, primus castris excessit, et ante diluculum in hostem incidit.” PRAY 1789, 68. lj.

⁵⁰ Vö. SUGÁR 1983, 468. p. Sugár István szerint Pálffy hajnal előtti harcba bocsátkozása az ellenséggel, amelyet Pray hőstettként ad elő, abból adódott, hogy a lovasság jobbszárnya a sűrű köd miatt irányt tévesztett, és belefutott az ellenségbe. A nem tervezett összecsapás kis híján tragédiába torkollott.

⁵¹ Ugyanis az ostrom megkezdése után Gradiska amúgy sem népes török helyőrségének maradéka az éjszaka leple alatt elhagyta a várat.

élelmiszert, soha semmilyen haszon nem szokott ebből származni.⁵² Tehát Pray azzal védi Laudont, hogy direkt hagyta futni a létszámában jelentéktelen török helyőrséget, hogy a foglyok tartásával ne legyen semmilyen bonyodalom.⁵³

Pray arra is lehetőséget teremt a főszövegben, hogy megemlékezhesen II. József török háborújának másik ünnepelt hősről, a szintén jelentős részeredményeket kivívó Friedrich Josias szász-coburgi-saalfeldi hercegről (1737–1815), avagy Coburg hercegről – ahogy a szakirodalomban általában találkozunk a nevével –, illetve az általa vezetett galíciai (moldvai) hadtest sikeréről.⁵⁴ Az udvari történetíró két alkalommal is kapcsol a főszöveghez olyan kiegészítéseket, amelyek Coburgra vonatkoznak. Először a mellék-tartományok hadszíntereinek (és folyóinak) áttekintése során a 22. *lábjegyzetben* a galíciai hadszíntéren lévő Chotinhoz⁵⁵ (Praynál *Choczim*) fűz egy rövid történeti összefoglalást, majd a 23. *lábjegyzetben* Coburg herceg itt aratott győzelmét (1788) méltatja. A 26. *lábjegyzet* pedig a foksányi csatát (1789) foglalja össze. Pray itt felsorolja a galíciai hadtest több magyar tisztjének nevét is (Splényi, Gyulay, Kienmayer, Karaiczay), és mások, akiket a lapokban említettek – mondja az udvari történetíró, utalást téve arra, hogy az eseményekről a korabeli sajtóból (is) tájékozódott.

A mű zárásához közeledve a 78. *lábjegyzetben* ismét megjelenik Coburg herceg alakja és két legnagyobb, II. József török háborújának irodalmi recepciójában is a leggyakrabban emlegetett 1789-es győztes csatája. *Coburg herceg, aki július 31-én Foksánynál győzte le a törököket* – idézi fel Pray ismét a korábban már részletesebben bemutatott foksányi csatát –, majd nem sokkal később, szeptember 22-én, Szuvorovval, az orosz csapatok vezérével szövetségben a százezres haddal közeledő vezíren Rimmiknél aratott győzelmet húszezer fős sereggel.⁵⁶ Ez természetesen a Martineštinél (Pusztaszentmártonnál) kivívott győzelem, amelyet Pray a csata helyszínéhez valamivel közelebb eső, ámde kisebb településhez, Rimmikhez köt. A húszezer fő csak Coburg galíciai hadtestére vonatkozik, de még Szuvorov orosz tábornok csapataival egyesülve is komoly török túlerő felett arattak jelentős, az ellenség számára demoralizáló győzelmet, amely az ekkor folyamatban lévő belgrádi ostrom szempontjából is lényeges volt, ugyanis ez a győzelem akadályozta meg, hogy a nagyvezír felmentő csapatokat tudjon küldeni a belgrádi török védőknek. Pray még azt is megemlíti, hogy az ellenség először Brăila felé menekült, majd átkelt a Dunán, sőt számadatokat is közöl az elejtett foglyokat, illetve hadizsákmányokat illetően.

⁵² „Berbir 10. Iulii occupatum est. Cum illam LAUDON obsidere coepisset, de industria spacium Turcis apertum reliquit, qua evadere possent. Id multi mirati sunt, sed non venit illis in mentem, ex huiusmodi captivis, qui sero, aut nunquam redimuntur, et ob agrestem ferociam turbulenti sunt, frustra que anonom consumunt, nullum unquam lucrum capi solere.” PRAY 1789, 77. lj.

⁵³ Eddig sajnos a modern szakirodalomban nem talákoztunk Gradiska ostromának olyan részletes ismertetésével, elemzésével, amely alapján megerősíteni vagy cáfolni tudnánk Pray szavait.

⁵⁴ Sok más kiváló magyar katona mellett e hadtestben szolgált Fazekas Mihály (1766–1828), a Lúdas Matyi későbbi szerzője is, aki *Feltette hatalmas...* kezdetű, cím nélküli versében számol be a Coburg herceg parancsnoksága alatti szolgálatról és katonaéletéről, valamint üdvözli Belgrád ostromának hírét. Az ifjú katona-költőt, akinek egyik hüvelykujja is odaveszett a csataterén, II. József török háborújában nyújtott szolgálataiért hadnagynak léptették elő.

⁵⁵ Chotin (németesen Khotzim, magyarosan Hotin), vár a Dnyeszter partján.

⁵⁶ „Princeps a COBURG, qui 31 Iulii Turcas ad Focsan profligavit, haud multo post, id est, 22. Sept. Vezirium cum 100000. appropinquantem, ad Rimmik in societate SUVAROVII Russicarum copiarum Ducis, cum 20000. aggressus vicit.” PRAY 1789, 78. lj.

Az exjezsuita történetíró, bár udvari körökben „beavatottnak” számított, mégis talán inkább azt feltételezhetjük, hogy a korabeli sajtóból értesülhetett az aktuális hadi eseményekről, illetve az ezekhez kapcsolódó (szám)adatokról. Ezt látszik igazolni a 26. *lábjegyzet*ben a foksányi csatához fűzött, fentebb idézett megjegyzése is a magyar tisztek felsorolásánál. Ráadásul éppen a foksányi ütközet kapcsán találhatunk Virág Benedek (1752–1830) *A győzedelmeskedő magyar sereghez török háborúkor 1789* című versében, valamint Baróti Szabó Dávid (1739–1819) *A magyar huszárokhoz* című költeményében is hasonló seregszmlét, amelyet egy, a *Hadi és Más Nevezetes Történetekben*⁵⁷ megjelent, mások mellett (például a császár és hadvezérei) a magyar huszárok érdemeit szimbolizáló dicsőségoszlopot ábrázoló metszet ihletett. Talán nem alaptalan a feltételezésünk, hogy Pray is e lapban közölt metszet alapján írhatta *lábjegyzetét*.

Szintén szembeűnő, hogy míg például – mint láthattuk – a szeptember 22-én Martineűtinél vívott csatáról részletes adatokat közöl, addig Belgrád ostromához a 79. *lábjegyzet*ben az udvari történetíró annyit fűz, hogy *Belgrád október 7-én, három nappal Laudon névnapja előtt*⁵⁸ *ajándékként adta át magát neki. Ugyanezen a napon 1571-ben győzték le a török hajóhadat Echinadesnál,*⁵⁹ *180 háromevezősoros hajót elfogtak, a többit felgyújtották vagy elsűlyesztették. E győzelem apropóján alapította V. Pius pápa a Szűzanya számára a Rózsafűzér királynője ünnepet.*⁶⁰ E finoman szólva is szűkszáví ismertetés alapján joggal gondolhatjuk azt, hogy a kiséposz kéziratának lezárásáig még nem érkeztek meg a sajtóhírek a pontos információkkal az ostrom befejezéséről. Martineűtiről a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* az október 9-i száma számol be, míg a belgrádi győzelemről a következő, október 16-i lapszámban olvashatunk.⁶¹ Így, amennyiben következtetésünk helyes, és valóban Pray jelenének hadi eseményeiről elsősorban e folyóiratból tájékozódott, akkor kijelenthetjük azt is, hogy – visszakanyarodva még egy gondolat erejéig a kiséposz befejezésének időpontjához – valamikor október 9-e után, de még 16-a előtt zárta le kéziratát.

A 84. *lábjegyzet*ből még egy érdekességet tudhatunk meg Belgrád ostromának kezdetéről: *a Belgrádból küldött levelek megerősítik, hogy mielőtt elkezdődött volna a vár ostroma, Laudon a méltóságos Ferenc [főherceget] megkérte arra, hogy a mozsárágyú első golyóját lője ki a várra. Ő beleegyezett a legméltóságosabb [császár] nevében, erre Laudon rögtön rendelkezésre is bocsátotta [az ágyút], és [Ferenc] II. József ágyúgo-*

⁵⁷ Az 1789 júliusában induló (és e néven 1792-ig megjelenő), kezdetben főleg a török háborúról tudósító *Hadi és Más Nevezetes Történetek* (a továbbiakban HMNT) című folyóiratról lásd KÓKAY GYÖRGY, *A Hadi és Más Nevezetes Történetek (1789–1791) és folytatása, a Bécsi Magyar Hírmondó (1792–1803)*. In: Kókay György (szerk.): *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. Akadémiai. Budapest, 1979. 124–137. pp. vö. DÖBÖR ANDRÁS: *Sajtópolitika és politikai sajtó Magyarországon (1780–1840)*. Gondolat. Budapest, 2018. 123–144. pp., különösen 123–137. pp. A metszetet lásd HMNT, Első szakasz. Bétsben, 1789, a 84. oldal után következő képmelléklet.

⁵⁸ Valóban október 10-én van Gedeon napja. Mint már utaltunk rá, a vár október 8-án kapitulált, de már október 5-e után megkezdődtek a tárgyalások a megadás feltételeiről. Vö. ZACHAR 1990, 247–248. pp.

⁵⁹ 1571. október 7. a lepantói csata időpontja. Echinades görög szigetcsoport a csata helyszínének közelében.

⁶⁰ „Belgradum die 7. Octobris itaque triduo ante Laudonii onomasticon instar Xenii se Illi tradidit. Eodem die an, 1571. classis Turcica ad Echinadas victa est, centum et octoginta triremibus captis, reliquis crematis, aut mersis. Ob quam victoriam Pius V. Pont. Max. Divae Virgini, Matri Dei festum Rosarii instituit.” PRAY 1789, 79. lj.

⁶¹ Martineűtiről a beszámolót lásd HMNT 1789, 324–350. pp. Belgrádról a beszámolót lásd HMNT 1789, 353–368. pp.

lyóját megindította, és a várat szerencsés előjelként lángra lobbantotta.⁶² Tehát a levelek, azaz a hadi tudósítások megerősítik azokat a híreket, amelyek szerint a trónörökös, Ferenc főherceg – akit nagybátyja végig maga mellett tartott a háború során, majd miután betegsége miatt Józsefnek vissza kellett térnie Bécsbe, őt képviselte a hadszíntéren – végezhetette el a császárt megillető, az ostromot megindító első ágyúlövést.

Pray György kiséposza teljes mértékben ellátta a célként kitűzött propagandisztikus feladatot. Kérdés persze, hogy egyrészt a rendek hogyan fogadhatták a magyar királyi jog alapján megfogalmazott jogigényekre hivatkozó művet, másrészt az udvarnak mennyire nyerte el a tetszését olyan magyar hadvezérek előtérbe helyezése, mint Hunyadi János, Kinizsi Pál, Pálffy János vagy Hadik András. Sajnos sem a rendek, sem az udvar reakciójáról pillanatnyilag nincsenek konkrét adataink, csak következtetni tudunk arra, hogy a melléktartományokra vonatkozó kutatási eredmények közlése – még ha nem is olyan direkt és részletesen olvashatóak, mint a titkosított összefoglalókban – Bécsben nem arathattak túl nagy tetszést. Ugyan Pray nem veszítette el az udvar bizalmát, de tény, hogy a továbbiakban szigorúbb felügyelet mellett végezhetette feladatait, amelynek hatása élete utolsó évtizedében keletkezett történeti munkáin is meglátszott. Szörényi László is csak feltételezésekbe bocsátkozhat, amikor nem tartja valószínűnek, hogy az ekkor már súlyos beteg József a kezébe vette a művet.⁶³ Valóban nem tudhatjuk biztosan, bár feltételezzük, hogy azért a császárhoz is eljutott az őt megillető példány, hiszen Pray egyértelműen Józsefnek ajánlja a hexameterekben megverselt győzelmeket, illetve az uralkodó csak – mint tudjuk – 1790 februárjában hunyt el, tehát elméletileg volt lehetősége elolvasni. Az is igaz azonban, hogy az 1789 őszére a már lelkiileg és fizikailag egyaránt megtört uralkodónak még a győzelmi ünnepek sem tudták visszahozni az életkedvét.

Szörényi László azt is megjegyzi, hogy József valószínűleg amúgy sem tudta volna összeegyeztetni céljait az ősi magyar jogigényeken alapuló dicsőséggel.⁶⁴ Lehetséges, hogy így van, bár ez a *Commentariusok* esetében sem okozott neki gondot, valamint azt se feledjük, hogy a *nemzeti* elemek mellett számos *aulikus* vonással is találkozhatunk. Pray a műben egységként tekint a Habsburg Birodalomra, többször magasztalja a császárt, sőt Ferenc főherceget is. Pálffy-t és Hadikot (akik egyébként mindketten császárhű hadvezérek voltak),⁶⁵ voltaképpen nem kiemeli, hanem – más idegen származású tisztek mellett – a szintén sokat dicsért, és vitathatatlanul a török háborúban kiemelkedő szerepet játszó Savoyai Jenő, Laudon és Coburg mellé emeli. E hadvezéreknél tehát nem a származás a lényeges, hanem az, hogy mindannyian Magyarorszáért küzdöttek a török ellen, ugyanúgy, ahogy a Mohács előtti időszak *nemzeti* uralkodói, hadvezérei is tették.

⁶² „Litterae Belgrado scriptae affirmant, serenissimum FRANCISCUM prius, quam arx quati coepisset, a Laudonio rogatum fuisse, ut primum globum e mortario in eam iniiceret. Annui, in nomine, inquit, Altissimi, Laudonio ilicet addente, et IOSEPHI II. globum evibravit, arcemque felici omine accendit.” PRAY 1789, 84. l.j.

⁶³ SZÖRÉNYI 2010, 167. p.

⁶⁴ SZÖRÉNYI 2010, 167. p.

⁶⁵ Julier Ferenc, eredetileg 1930-ban megjelent monográfiája például így fogalmaz a „labanc” és „osztrák vezérek iskolájában nevelkedett” Pálffy Jánosról: „Ma, magyarok, sajnálhatjuk, hogy annak idején nem csatlakozott Rákóczihoz. Ennek dacára az 1736–37. évi hadjáratokban véghezvitt döntőjelentőségű hőstettei alapján megérdemli, hogy a jeles magyar hadvezérek közé soroljuk.” JULIER FERENC: *Magyar hadvezérek*. Aqua. Reprint. Budapest, 1992, 328. p.

Mindezek a jegyek a *nemzeti-aulikus* szemléletnek felelnek meg, és megteremtik a kapcsolatot a középkori önálló Magyar Királyság és a Habsburg fennhatóság időszaka között. Éppen ezért a melléktartományokra formált, a középkorra visszanyúló királyi jogok emlegetése sem a császár-király (bár éppen József esetében az utóbbiról csak *de facto* beszélhetünk) ellen irányul, hanem inkább alátámasztják II. Józsefnek mint magyar királynak a törekvéseit.

Úgy gondoljuk, példáink megfelelő módon bizonyították a *Taurunum* és a *Commentariusok* között fennálló kapcsolatot is. A bemutatott szöveghelyek jól szemléltetik, hogy bár eltér a művek szándéka és célközönsége, Pray voltaképpen az udvari megbízásra készített összegző munkákat alakítja át a választott irodalmi műfajnak megfelelően. Ha el is fogadjuk Szörényi László költészeti szempontból (és Pray más költői munkáihoz viszonyított) elmarasztaló megállapítását, miszerint „*alig egyéb megverselt történelemnél*”,⁶⁶ és a kiséposz irodalmi értékét valóban vitathatónak gondoljuk, történelmi forrásértékéhez már a fentiek alapján sem férhet kétség. Ezt az értéket tovább növeli, hogy mivel a melléktartományok története a kiséposz cselekményének csak egy részéhez képezhet háttérrel, így az udvari történetíró további, a *Commentariusok* témáján már kívül eső forrásokra is támaszkodik. Így voltaképpen, bár a *Taurunum* lábjegyzetei lényegesen jobban kivonatoltak *Commentariusok*nál, sokkal nagyobb korszak forrásaiból adnak egy átfogó válogatást, azzal a tudománytörténeti adalékkal együtt, hogy Pray György milyen munkákat ismert, illetve tartott érdemesnek arra, hogy hivatkozzon rá. Mindez a *Taurunum* teljes körű feltárásához azt a feladatot is előre vetíti, hogy ne csak a *Commentariusok* további kötetét, hanem Pray *Annalesait*, illetve ezeknek a századfordulóra elkészült folytatásait is vizsgáljuk. Kérdés, hogy az ott felhasznált források mennyire jelennek meg a kiséposzban, illetve a (17–18. századra vonatkozóan) vannak-e olyanok az 1790-es években írt munkákban, amiket már esetleg a *Taurunum*ban is felhasznált. Reméljük, a jelen tanulmányunkban elvégzett részvizsgálatokkal is hozzá tudunk járulni, illetve irányt tudunk mutatni egy későbbi, alapos kritikai kiadás elkészítéséhez, amely a jövőben elengedhetetlen ahhoz, hogy Pray e műve elfoglalja méltó helyét mind a 18. századi neolatin irodalmi kánonban, mind a történelmi forrásmunkák között.

⁶⁶ SZÖRÉNYI LÁSZLÓ: *Pray György költészete*. In: Szörényi László: *Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*. AmfipressZ. Budapest, 1993. 135. p.

SÁNDOR MÁTÉ TÓTH

DISCLOSURE OF „CLASSIFIED INFORMATION”
IN A NEO-LATIN EPIC – ABOUT THE HISTORICAL SOURCES OF
GEORGIUS PRAY’S *TAURUNUM*

(Summary)

The East-Central European region, specifically our country, has a significant role in the history of Neo-Latin literature, that traditionally can be dated from Petrarch. Due to our peculiar historical and political position, the last big period of flare-up of the *latinitas*, begun in the 18th century, made its effect felt until the middle of the 19th century. The golden age of this period in the Kingdom of Hungary integrated into the Habsburg Empire can be dated between 1770–1820. This paper elaborates on the presence of a historical event in the Neo-Latin literature that elicited significant public and literary reactions, namely the Austro-Ottoman War (1787–1791), led by Joseph II, as well as the third, at the same time the last reoccupation of Belgrade (Nándorfehérvár) that took place in 1789.

The main Latin work that deals with the topic is in the centre of the thesis, namely the brief epic written by Georgius Pray entitled *Taurunum* (1789). We believe this work could be interesting for others as well who might not be literary historians, in many cases this contain relevant data for historians, so it may be considered historical sources. Several reasons can be set out in order to explain this assumption: features of the reflexive poetry, the situation of history teaching, historical, political and public knowledge of the authors, also the disciplines are not separated.

Pray as *historiographus regius* was assigned by Joseph II in 1784 to work out the pretension of Hungary related to the so-called side-provinces. Although Pray could not publish the results of the classified assignment (*Commentarii*), his brief epic made it possible to disclose some of his results in two different ways: as historical indications in the main text, and (according to the Neo-Latin traditions) in explanatory notes on economic, historical and ethnographic issues in connection with the main text. Although, the life and work of Georgius Pray is relatively well-wrought, the several hundred words long manuscript of the *Commentarii* and the brief epic entitled *Taurunum* have not been published yet. In this paper we summarize the story of the origins and the circumstances of the secret imperial commission and the *Commentarii*, also we describe the structure of the above volumes, as they were the antecedents and the sources of the *Taurunum*. We talk about the structure and the form of the brief epic, the poetic techniques that follow the antique and Neo-Latin traditions, also the historical approach and the exploration of the events behind the poetic techniques. Furthermore, we highlight some (important) data in the text, also in the notes, the sources of which were the researches summarized in Pray’s *Commentarii*.